

Geweld thuis – en hardnekkige normen rond gebrekkig moederschap

Moederschap na en bij geweld thuis wordt in de academische literatuur zelden als hoofdonderwerp behandeld. Dat is te meer opmerkelijk omdat internationaal de aandacht voor kinderen als getuige van geweld tussen ouders nog steeds groeit én omdat moeders algemeen worden gezien als cruciaal voor het welzijn van kinderen.

Is deze blinde vlek voor mishandelde vrouwen als moeder misschien een verbijzondering van de verwaarlozing van ouders in de onderzoeksliteratuur? En: hoe stel je zorgen over het moederschap van mishandelde vrouwen aan de orde als er in verband met gezinsgeweld nauwelijks direct over het thema ‘ouderschap’ geschreven wordt? Waarom ontbreekt de stem van moeders zelf?

Deze intrigerende vragen worden uitgewerkt in een beschouwend artikel van een Canadese onderzoeker – en vormen de aanleiding voor verdere beschouwingen over de vraag of en hoe partnergeweld doorwerkt in de praktijk van ouderschap.

Simon Lapierre (2008). Mothering in the context of domestic violence: the pervasiveness of a deficit model of mothering. *Child and Family Social Work*, 13, pp. 454-463.

Inleiding: altijd weer de moeders

In *Beelden van ouderschap en mishandeling* (Dijkstra, 2007) stelde ik vast dat dit belangwekkende onderwerp nog altijd een marginale plaats inneemt in de literatuur. Er is weinig empirisch onderzoek naar gedaan. En terwijl onderzoek genderneutraal wil zijn, beoordeelt men vooral moeders. Verhullend taalgebruik onthult dan dat onder het mom van ‘ouderschap’ en ‘ouders’ het handelen van moeders eigenlijk de hoofdmoot van de analyse is; vaders zijn vrijwel verdwenen van dit onderzoekstoneel. Zeker verwaarlozende vaders komen domweg niet voor in de academische literatuur (Dijkstra, 2007).

In de praktijk komen mannen in hun hoedanigheid van partner, slachtoffer, pleger en vader gelukkig steeds nadrukkelijker in het vizier. In onze vier grote steden is in 2008 gestart met mannenopvang. Soms is geweld namelijk ook op mannen gericht, of komt het van twee kanten. Mannen worden eveneens betrokken bij de door de vrouwenopvang ontwikkelde methode van begeleide terugkeer. Deze wordt vooral ambulante aangeboden, en de kern van deze aanpak is dat het geweld stopt en het paar de relatie voortzet. Vanwege het specifieke focus van deze bijdrage laten we de mannen hier verder buiten

beschouwing – maar het is zeker de moeite waard het thema ‘geweld en vaderschap’ apart te bespreken.

I – DE KERN VAN HET BETOOG: AANNAMES DIE VERHULLEN

Lapierre steekt de spade nog wat dieper. Hij gaat op zoek naar een verklaring voor het gebrek aan denken over mishandeling en moederschap. Via een meta-analyse van de onderzoeksliteratuur komt hij twee manieren op het spoor om de combinatie van moederschap en geweld te ontwijken. De eerste betreft voornamelijk kwantitatief onderzoek waarin het effect van het geweld op het welzijn en de psychosociale ontwikkeling van het kind wordt beschreven. (Ook de kinderen zelf hebben in deze onderzoeken geen stem.) In de tweede groep onderzoeken ziet men in het functioneren van vrouwen als moeder de factor die bepaalt hoe en hoezeer de kinderen door het geweld worden aangetast. Aan de hand van citaten en analyses van onderzoek laat Lapierre glashelder zien dat beide benaderingen berusten op de impliciete aanname dat mishandelde vrouwen falen als moeder, ongeacht hoe ze optreden.

Hij signaleert vervolgens twee trends die de norm van gebrekkig moederschap na mishandeling versterken. In de eerste wordt zonder enige discussie of reflectie het blootstellen van kinderen aan geweld tussen de ouders gelijkgesteld aan kindermishandeling. In de tweede veronderstelt men een massieve *cycle of violence* en is intergenerationele overdracht van geweld geen genuanceerde vraag meer (Dijkstra, 2000). Het is een bij voorbaat vaststaand en onontkoombaar feit geworden.

Deze beide trends benadrukken de negatieve en langdurige gevolgen van geweld op kinderen, en ze verhullen de grote verschillen binnen de groep kinderen die getuige zijn geweest van geweld. Sommigen zijn er ernstig aan toe: scoren hoog op terugtrekgedrag, of juist op agressief gedrag; anderen daarentegen zijn opmerkelijk sociaal vaardig en weerbaar (Edleson e.a., 2007). De gevolgen verschillen met de ernst en de duur van de geweldservaringen, en met de leeftijd waarop die begonnen. En verder maken al dan niet actieve buffers een enorm verschil voor ouders en kinderen (Van der Pas, 2005; zie ook: van dezelfde auteur – het volgende artikel in dit nummer).

Super-verantwoordelijkheid moeders

Mishandelde vrouwen worden dus in de meeste onderzoeksliteratuur die Lapierre aanhaalt als falende moeders gezien. Op zijn best verdienen ze enig krediet door hun inzet voor de belangen van de kinderen zichtbaar te maken. Eerder betoogde ik dat men de moeders verantwoordelijk stelt voor de opvoeding *na* het geweld (Dijkstra, 2007, 142) maar soms ook voor het gebrek aan bescherming *bij* het geweld, voor *failure to protect* (*ib.* 151): voor opvoeding, veiligheid en bescherming van de kinderen, én voor de tekorten daarin. In de VS leidde dit al tot ‘uithuisplaatsing van niet-beschermde kinderen’. Moeders komen zo in de wrange positie terecht dat ze verantwoordelijk zijn voor het beschermen van kinderen tegen geweld dat zij ook zelf ondergaan.

Versnipperde gedachten en verknipte hulp

De kwestie die Lapierre aanroert, verwijst ook naar de heikele kloof tussen de vakgebieden ‘partnergeweld’ en ‘kindermishandeling’ – met de daarbij horende consequenties van handelingsverlegenheid en verknipte hulp (Dijkstra, 2008). Radford en Hester (2006) typeerden deze professionele verdeeldheid en de inconsequente aanpak al treffend als drie afzonderlijke planeten: van politie en justitie, van jeugdzorg, opvoeding en kinderscherming, en van scheiding en omgang. Hetzelfde geweld waarvoor op de planeet van politie en justitie een man wordt gestraft, wordt op een andere planeet de mishandelde vrouw ten laste gelegd vanwege zorgen om de bescherming en opvoeding van de kinderen – terwijl op de planeet van scheiding en omgang dat geweld buitenspel wordt geplaatst: het wordt niet meegenomen in rechterlijke uitspraken voor bezoek- en omgangsregeling. Bij zogenaamde ‘vechtscheidingen’ heeft de vrouw de moeilijke keuze gemaakt om weg te gaan bij de mishandelende partner, maar dan lijkt dat geweld op de planeet van scheiding en omgang ineens niet meer te tellen. De strijd om de omgangsregeling wordt een ware bom onder de hulpverlening wanneer de voorgeschiedenis van geweld niet wordt betrokken in de beslissing. Verder prevaleert het recht van plegers, meestal hier vaders, op omgang met de kinderen boven de vraag of het welzijn van dit kind hiermee is gediend en of dit recht de veiligheid vergroot.

Het is een nieuwe vorm van geweld. Hij zet veel mishandelde vrouwen en hun kinderen in de kou en doorkruist in ernstige mate de hulpverlening – met daarnaast de omgekeerde situaties: machteloze vaders worden door hun (ex)partner buitenspel gezet en krijgen geen informatie over de kinderen.

Het langs elkaar heen bewegen van deze planeten belemmert de afstemming van hulp voor mishandelde vrouwen en geeft gemakkelijk aanleiding tot *mother blaming*. Voor goede hulp na partnergeweld is er permanente en diepgravende communicatie nodig tussen de drie professionele systemen – en hun cliënten.

Beeldvorming over kinderen, geweld en moeders

Lapierre zegt het niet met zoveel woorden, maar de twee door hem geschetste onderzoeksbenaderingen weerspiegelen de sociale constructie van het probleem van kinderen als getuige van geweld. We zijn nu doordrongen van de ernst daarvan. Niemand zegt nog: ‘Gelukkig zijn de kinderen niet beschadigd’ als ze het geweld wel hebben gezien en gehoord, maar niet zelf mishandeld zijn. Wij zien nu de gevolgen van fysieke kindermishandeling als vergelijkbaar met de gevolgen van het getuige zijn van geweld. Dit besef legt het vuur echter na aan moeders schenen. De nadelige gevolgen zijn immers te wijten aan gebrekkig functioneren van moeder.

Ongetwijfeld zijn er mishandelde vrouwen die hun kinderen verwaarlozen en mishandelen. Het is goed om dat scherp op het netvlies te krijgen, met feiten te onderbouwen en daarop beslissingen te baseren. We hebben inderdaad dringend behoefte aan de ontwikkeling van genuanceerde vormen van *assessment* en aan interventies op het scherp van de snede, maar door alle aandacht voor de tekorten en beperkingen van deze mishandelde vrouwen als *moeder* hebben we ironisch genoeg nauwelijks bijgedragen aan de ontwikkeling van passende interventies. Daar komt bij dat bevindingen uit onderzoek verhullen, aldus Lapierre, dat de verschillen in kwaliteit van moederschap tussen mishandelde

vrouwen en moeders uit de algemene bevolking vaak klein zijn. In beide groepen doen zich verbaal en fysiek geweld voor, en verwaarlozing.

Soortgelijke aannames over mishandelde vrouwen als falende opvoeders zijn te illustreren aan de gangbare denktrant over het weggaan of blijven van mishandelde vrouwen. In een niet door Lapierre besproken onderzoek stellen Buchbinder en Eiskovits (2004) dat de beslissing, ongeacht hoe die uitpakt, door zowel professionals als door de vrouwen zelf veelal wordt gerechtvaardigd met 'het belang van de kinderen': 'There are many reasons explaining why women remain in violent relationships, ranging from social economic and psychological entrapment to having no alternative place to live. The issue of staying or leaving is often framed in the context of the children's best interests' (362).

Lapierres artikel laat zien dat in de wetenschap mishandelde vrouwen zelden als zelfstandige individuen aan het woord komen, noch als moeders. In feite beschikken we over heel weinig onderzoeksgegevens of ervaringen vanuit het perspectief van de mishandelde vrouwen zelf – of van de kinderen. Lapierre verwijst naar Mullender e.a. (2002) die onderzoek deden naar huiselijk geweld vanuit het perspectief van kinderen. Zij wilden kinderen zo een stem geven, en een zelfstandiger positie, in onderzoek en in de hulp.

II – DE STEM EN DE KRACHT VAN VROUWEN

In de Nederlandse praktijk tracht Stichting Zijweg (2008) opnieuw om mishandelde vrouwen een stem te geven in de hulpverlening. Als zelforganisatie van en voor vrouwen en hun kinderen die partnergeweld aan den lijve hebben meegemaakt, blaast deze stichting het begrip ervaringsdeskundigheid nieuw leven in met een boek over knelpunten na partnergeweld. Nauwgezet brengen de auteurs de ervaringen van zestig mishandelde vrouwen, veelal moeders, onder onze aandacht. Zij plaatsen kritische kanttekeningen bij verleende hulp, zoeken naar gemeenschappelijke patronen in de ervaren belemmeringen daarbij, en doen tal van aanbevelingen om praktijk en beleid te verbeteren. De beeldvorming ten aanzien van mishandelde vrouwen blijkt nog steeds het signaleren van, en sociale steun bij, partnergeweld te belemmeren. Te vaak heeft ook de eigen omgeving het idee dat waar twee kijven, twee schuld hebben.

Stichting Zijweg vraagt ook aandacht voor vrouwen met 'enkelvoudige problematiek': geen andere problemen dan partnergeweld. Noch in de media, noch in de hulpverlening krijgen zij aandacht. Vaak zoeken deze vrouwen met de kinderen hun toevlucht bij vrienden en krijgen zij geen hulp. Toch hebben ook deze vrouwen vaak posttraumatische klachten: ze zijn depressief, slapen slecht, zijn prikkelbaar en angstig, en met al hun weerbaarheid hebben ook zij recht op specifieke zorg. De ene mishandelde vrouw is duidelijk de andere niet, laat staan dat ze allen even goed (blijven) moederen. Het pleit voor differentiatie in de aanpak.

Zelfbewuste en kwetsbare mishandelde vrouwen – hoe zijn ze als moeder?

Stichting Zijweg vertegenwoordigt vooral economisch zelfstandige, hoogopgeleide vrouwen. Zij komen op voor zichzelf en hun rechten. Hun lotgenoten in de vrouwenopvang zijn minder zelfbewust en hebben vaak meervoudige problemen: huisvesting, (geestelijke) gezondheid, inkomen en opvoeding. Dit verschil in komaf laat onverlet dat we, zoals

eerdergenoemde Buchbinder en Eiskovits (2004) bepleiten, ethisch verplicht zijn om ook slecht nieuws te rapporteren over mishandelde vrouwen als opvoeder. Deze onderzoekers veronderstellen echter dat (grofweg) twee (ideologische) posities ten aanzien van moeders in de vrouwenopvang ons daarbij in de weg staan. Deze moeders worden beschouwd als slachtoffers van geweld wier goede moederschap buiten kijf staat, ofwel als ouders met een verhoogd risico op het actief en passief doorgeven van geweld en verwaarlozing. Geen van deze stellingnamen brengt de praktijk één stap verder of biedt een leidraad voor professioneel handelen; ze staan wel de open houding in de weg waarin men vragen stelt en pijnlijke conclusies niet uit de weg gaat.

Moederschap in de opvang: iedereen kijkt hoe je het doet

In de opvang word ik steeds weer geraakt door de moed van mishandelde vrouwen om van huis en haard te vluchten, en door hun inzet om een betere toekomst te scheppen voor zichzelf en de kinderen. Me verplaatsend in hun situatie bedenk ik hoe mijn drie stampertjes en ik ons onder omstandigheden als in de vrouwenopvang staande zouden houden. Ik zie ze al door de gang sprinten, een driftbui krijgen in de hal, vragen om hun favoriete (achtergelaten) speelgoed en verdrietig zijn omdat ze hun klasgenoten en vriendjes kwijt zijn. De opvang is voor de vrouwen dan ook niet alleen een veilige plek. Ze leggen ook examen af in een glazen huis; zijzelf en de kinderen worden geobserveerd en ze moeten laten zien dat zij het moederdiploma waardig zijn. En bij gebrek aan heldere criteria leidt dat al snel tot normatieve oordelen van de professionals: het kind had 's winters geen handschoenen aan; ze liet het kind aan tafel op haar schoot in slaap vallen; ze had weinig aandacht voor ze, of was erg kortaf bij het halen en brengen bij de crèche. De spanning van het beoordeeld worden door professionals is bij alle vrouwen immer aanwezig. Ze zijn gevlucht om een veilig onderdak te zoeken en om het geweld te stoppen, en nu worden ze doorgelicht als moeder. Dit effect is nog sterker wanneer BJZ of de kinderbescherming hen als laatste kans heeft verwezen – om te bewijzen dat ze goed opvoeden. In een groepsgesprek zeiden vrouwen daarover: 'Je hebt het gevoel dat je steeds bekeken wordt. Door iedereen. Allemaal kijken ze hoe je de dingen doet. En er wordt gepraat over elkaar'. De crèche in de opvang lijkt daardoor meer op een observatiekamer dan op een speelkamer.

Hierin klinkt de angst van moeders door dat zij zich moeten verantwoorden over hun opvoeden en over het kind, èn: dat je kind je afgenomen kan worden. Intussen wordt hun eigen manier van opvoeden ondermijnd door het zich als alleenstaande ouder in een extra moeilijke situatie te moeten bewijzen. Dit blijkt ook uit onderzoek van Wolf e.a. (2006) naar vrouwen in de opvang: 'Het lukt me niet om de opvoeding goed te doen. Ik heb een eigen woning nodig om goed voor mijn kinderen te kunnen zorgen. Ze slapen slecht, eten slecht en luisteren niet goed. Ik heb extra hulp voor mijn kinderen nodig. Ik kan pas een ideale moeder zijn als ik een eigen huis heb' (155). Dit alles kan een reden zijn om problemen te verhullen en zo min mogelijk hulp te vragen.

Toch zouden juist deze vrouwen enorm profiteren van begeleiding waarbij de behoeften en de positie van de moeders zelf worden ingezet om zo nodig compenserende maatregelen te nemen. Van der Pas (2005) werkte op basis van theoretisch onderzoek de volgende vier processen uit die opvoederschap 'bufferen' – ook in situaties zoals die van

de mishandelde moeder in een opvanghuis. Het zijn: een solidaire gemeenschap (in dit geval solidariteit van de professionals), een goede taakverdeling (zoals meer oppas voor de kinderen en dus ontspanning voor de gestresste moeder), een 'metapositie' innemen (en met de moeder nagaan welke opvoedtaken ze weer aankan), en 'goede ouder'-ervaringen (dus voorkomen dat zij 'afgaat' in de ogen van kinderen of andere moeders).

Deze 'buffers' beschermen de ouderlijke werkvloer tegen nadelige effecten van riskante omgevingsfactoren zoals het verblijf in een opvanghuis (*zie ook* Dijkstra, 2007). Zij laten ook de stem en de kracht van vrouwen – óók mishandelde moeders – tot hun recht komen.

III ANALYSE

Opvoeden is niet synoniem met ouderschap

In de praktijk van vrouwenopvang, maar zeker niet alleen dáár, is waar te nemen dat ouderschap vaak als vanzelfsprekend wordt gelijkgeschakeld met opvoeden. Deze twee begrippen hebben inderdaad raakvlakken, maar zijn heel duidelijk niet synoniem.

Opvoeden is een pedagogisch concept en ontwikkelingsgericht; ouderschap bestrijkt een veel breder terrein, en kent meer lagen: biologisch, psychisch, cognitief, emotioneel, sociologisch, ethisch. In hulpverlening en wetenschap wordt het echter te vaak versmald tot 'opvoeden'. In overeenstemming daarmee zet men bij problemen met een kind dus opvoedingsondersteuning in als remedie en focust men bij voorkeur op betere opvoedingsvaardigheden.

Hetzelfde gebeurt in de vrouwenopvang: bij 'opvoedingsondersteuning' worden pedagogische microdoelen gesteld, leren moeders om consequent op te treden, het kind beter te begrenzen of lastig gedrag vaker te negeren. Het ouderlijk oordeelsvermogen en de emotionele dilemma's van de moeders worden als het ware terzijde geschoven. Maar ook meso- en macrofactoren krijgen onvoldoende aandacht, zoals de groepsprocessen in een huis waar een wisselende groep moeders en kinderen – met verschillende achtergronden en opvoedingsgewoonten – samen leven, samen eten, samen opvoeden. De vrouwen zijn tamelijk plotseling en ongewild 'alleenstaande moeder' geworden. Ze wonen in een buurt waar ze de wijkvoorzieningen niet kennen, noch het buurtcentrum of de sportclubs.

Helaas is de waarde van het eerdergenoemde bufferdenken (Van der Pas, 2005) nog onvoldoende algemeen bekend – zeker niet in de vrouwenopvang – laat staan dat het methodisch wordt toegepast. Toch kan in deze sectoren alleen al het daaraan inherente idee dat je het opvoeden kunt delegeren, juist als verantwoordelijke ouder, ouders helpen om vrede te hebben met pijnlijke beslissingen. Minder aandacht voor 'moeder en kind', en meer aandacht voor de processen die èn kind èn moeder moeten beschermen, maakt moeders minder 'moeilijk' en zorgt ervoor dat zij minder moeite hebben met hulpverlening.

Systemen die elkaar in de weg zitten

Een wat langer verblijf in de vrouwenopvang betekent dat twee systemen zich met het kind gaan bemoeien: het familiesysteem van de opgenomen moeder en het hulpverleningssysteem van de professionals. Als de verandermogelijkheden van de moeder worden

overvraagd, of aan haar wensen wordt voorbijgegaan, sluit zij zich af voor het hulpsysteem. Moeder en kind haken dan af. Dit kan wellicht worden voorkomen als hulpverleners klare wijn schenken over de reden van het verblijf – bij aanmelding – en de hulp afstemmen op de moeder en haar familiesysteem. Hoe eerder daarover helderheid bestaat, hoe beter dat is voor het samenwerkingsproces. Turnell en Edwards (1999) maken in hun oplossingsgerichte benadering duidelijk dat mishandeling strafbaar is, maar zij spreken tegelijkertijd de bereidheid tot verandering van *alle* gezinsleden aan. Dit maken zij concreet door voor iedereen begrijpelijke veiligheidsplannen uit te werken en door het netwerk van familie, vrienden in te schakelen bij het bewaken en naleven ervan – óók de professionals.

Dit zou de beide systemen bij elkaar moeten brengen, maar de praktijk leert dat dit in de opvang niet gemakkelijk gaat. De verschillende normen, waarden en opvattingen van moeder en professional hinderen de samenwerking niet zelden.

Normatieve moederschapsbeelden

Al komen mishandelde vrouwen in de onderzoeksliteratuur zelden in hun hoedanigheid van moeder ter sprake, in normatieve zin zijn ze voortdurend op de achtergrond aanwezig. Hun wordt namelijk *als moeder* moreel de maat genomen: ze hebben het kind niet afdoende beschermd tegen het geweld, ze schonken het onvoldoende aandacht doordat ze zo bezig waren met overleven, ze hebben het kind met pijnlijke beelden van geweld opgezadeld, het te lang in de buurt van de vader gelaten – of juist de vader ontnomen.

Dit denken over moederschap raakt aan normatieve, mythische beelden: een moeder is geruststellend, haar blik is almachtig enzovoort. En zo krijgt de moeder die van haar voetstuk valt, zoals bij mishandeling, weldra de schuld. In mijn studie naar betekenisgeving door vrouwen en mannen van geweld in hun kindertijd bleken de geïnterviewden veel vaker boos en wrokkig te zijn over het (vroegere) gedrag van hun moeders dan van de vaders. Door de moeders hadden ze zich verlaten en ‘onbeschermd’ gevoeld; opmerkelijk genoeg brachten ze over hun vaders dergelijke verwijten niet naar voren, terwijl hij meestal de agressor was en ze soms al lang geleden alle contact met hem hadden verbroken (Dijkstra, 2000, 305-306).

De norm van de mythische moeder wordt verwoord door Münstermann in zijn roman *De bekoring* (2006, p.193). Vanuit het perspectief van de zoon beschrijft hij dat moeder haar echtgenoot en zes kinderen (tijdelijk) verlaat voor een buitenechtelijke liefde en hoe dit door de zoon wordt ervaren alsof hij bijna zelf van de wereld werd weggevaagd: ‘Dat je aan je moeder voelt dat jouw existentie volstrekt uniek en bijzonder is, dat zij die onvoorstelbare macht heeft om het middelpunt te zijn van je bestaan, dat je door haar ervaart dat je eenzaam bent in een heelal en dat zij de enige is in dat heelal die zich werkelijk om jou bekommert’.

Tot slot

Lapierre biedt niet alleen inzicht in de omtrekkende beweging van de wetenschap ten aanzien van de mishandelde vrouw als moeder; hij maakt ook duidelijk dat bepaalde kwesties en onderwerpen daardoor eenvoudigweg niet kunnen worden gedacht. We kunnen er

niet over denken en we vragen er niet naar. Moeders en vaders: ze hebben in dit verband zelden een stem *als ouder*. Moeders krijgen makkelijk de schuld en vaders blijven even makkelijk buiten beeld, en dat zowel in de praktijk als in de wetenschap.

Dit ontnemt ons ook de kans op het ontwikkelen van *good practices*. Lapierre pleit ervoor om feministische academici meer de ruimte te geven op dit terrein – maar in de werelden van jeugdzorg en hulpverlening zijn ze niet welkom. Misschien niet toevallig heeft een geplande internationale studie naar ouderschap bij en na geweld in vier landen het vorig jaar in het Europese fonds Daphne III het niet gehaald. En ook een eerder Nederlands project met de vrouwenopvang: ‘Opvoeden wiens verantwoordelijkheid en wiens zorg?’ kwam niet van de grond. De relevantie werd betwijfeld: er is immers al opvoedingsondersteuning en aandacht voor kinderen als getuige van geweld.

En niet alleen normen of ideaalbeelden over ‘goede’ moeders (en vaders) zijn hardnekkig, geweld thuis is en blijft dat ook. Lapierre maakt ons er weer op attent dat het alleen via de omweg van ‘het belang van het kind’ aan de orde mag worden gesteld, en niet alleen is dat onwenselijk – het verarmt en versmalt de discussie erover. De moeders lijden hieronder, en het bemoeilijkt het aansluiting vinden bij cliënten. We weten nog steeds geen andere woorden dan die van hardnekkige normen over falend moederschap.

Noot

- 1 Sietske Dijkstra is lector vrouwenopvang en huiselijk geweld, Avans Hogeschool Breda.

Literatuur

- Buchbinder, E. en Z. Eiskovits (2004). Reporting bad results: the ethical responsibility of presenting abused women’s parenting practices in a negative light. *Child and Family Social Work* 9, 4: 359-367.
- Dijkstra, S. (2000). *Met vallen en opstaan. Hoe vrouwen en mannen betekenis geven aan geweld uit hun kindertijd*. Academisch proefschrift. Delft: Eburon.
- Dijkstra, S. (2007). Beelden van ouderschap en mishandeling. Een caleidoscopische blik op posities. *Ouderschap & Ouderbegeleiding* 10, 2: 142-160.
- Dijkstra, S. (2008). Partnergeweld en kindermishandeling: een gespannen verhouding. Over overeenkomsten en verschillen en het belang van een geïntegreerde benadering, *Ouderschap & Ouderbegeleiding* 11, 2: 132-148.
- Edleson, J. L., Ellerton, A.L., Seagren, E. A., Kirchberg, S. L., Schmidt, S. O. en A. T. Ambrose (2007). Assessing child exposure to adult domestic violence. *Children and Youth Services Review* 29: 961-971.
- Mullender, A., Hague, G., Imam, U., Kelly, L., Malos, E. and L. Regan (2002). *Children’s Perspectives on Domestic Violence*. London: Sage.
- Münstermann, H. (2006). *De bekoring*, Nieuw Amsterdam.
- Pas, Van der A. (2005). *Eert uw vaders en uw moeders. Opvoedproblemen nader verklaard. Handboek Methodische Ouderbegeleiding* 3. Amsterdam: SWP.

- Radford, L. en M. Hester (2006). *Mothering through Domestic Violence*. Jessica Kingsley: London, Philadelphia.
- Stichting Zijweg (2008). *Uit het veld geslagen. Knelpunten na partnergeweld*. Auteurs: Clement, C., Pravda, N., Jaarsma, F. en M. den Bandt. Maastricht: Boekenplan.
- Turnell, A. en S. Edwards (1999). *Signs of Safety. A Solution and Safety Oriented Approach to Child Protection Casework*. New York, London: Norton.
- Wolf, J., Jonker, I., Nicholas, S. Meertens, V. en S. te Pas (2006). *Maat en baat van de vrouwenopvang. Onderzoek naar vraag en aanbod*. Amsterdam: SWP.